

УДК 378:372.77(477)

В. В. Коврегін, кандидат технічних наук,
перший проректор Національного
університету цивільного захисту України

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ВНЗ

Визначено необхідність вбудовування моделі “Підсистема забезпечення економічної безпеки ВНЗ” у систему управління ним. Запропоновано концепт економічної безпеки ВНЗ, згідно з яким її забезпечення здійснюється за напрямками, що кореспондують з цільовими функціями системи управління.

Ключові слова: *система управління; ВНЗ; економічна безпека; методологія.*

The necessity of incorporation of the “Subsystem of provision of the economic security of higher educational institutions” model into the system of its administration was determined. It is provided, first of all, by the identity of system-wide functions, and second, by the detailed representation of the ‘Financing and crediting’ function.

Key words: *system of control; higher educational institution; economic security; methodological foundations.*

Постановка проблеми. Вищий навчальний заклад, виходячи на ринок освітніх послуг, має дбати про забезпечення своєї економічної безпеки, в основі якої лежить фінансова стабільність. Забезпечення його економічної безпеки передбачає необхідність як теоретичних досліджень, так і прийняття практичних інноваційних заходів у галузі управління вищим навчальним закладом (далі – ВНЗ). Ця обставина й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну базу нашого дослідження становлять теоретичні та методологічні принципи організації, державного управління, прогнозування й економіки освіти, що розкриваються в працях відомих вчених: В. Андрущенко, Л. Балабанової, С. Домбровської, М. Клименка, П. Надолішнього, Л. Приходченко, І. Романова, В. Садкового, В. Сиченка та ін. [1–8]. Проте у наявних ринкових умовах, досліджуючи сутність і зміст державного управління в освітній сфері, слід застосовувати комплексний підхід до визначення системи управління саме економічною безпекою ВНЗ як соціально-економічних систем.

Мета статті – розробка теоретико-методологічних основ системи управління економічною безпекою ВНЗ в умовах розвитку в Україні ринкових відносин, вироблення на їх основі рекомендацій щодо організаційно-економічного механізму їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови, в яких функціонує вищий навчальний заклад як суб’єкт економіки країни, породжують ряд особливостей його “економічного життя”: 1) спеціальний адміністративно-ринковий характер діяльності ВНЗ, який виявляється в тому, що його функціонування відбувається переважно на ринку освітніх послуг, а управління здійснюється в досить чітких адміністративних рамках;

© В. В. Коврегін, 2015

2) суперечності між загальною соціальною орієнтацією ВНЗ і ринковим характером попиту на освітні послуги в ньому; 3) декларований і в законодавчих актах, і в наукових розробках безприбутковий та некомерційний характер діяльності ВНЗ. Найчастіше ці позиції трактуються досить категорично і зводяться до прямої заборони на підприємницьку діяльність. Безприбутковий характер діяльності ВНЗ означає не відсутність прибутку, що суперечить суті його функціонування в умовах бізнес-оточення, а те, що всі перевищення доходів ВНЗ над витратами в будь-якій формі прояву не розподіляються між засновниками, використовуються на статутні цілі, тобто на додаткове забезпечення основної місії ВНЗ; 4) проблема доступності освіти.

З огляду на ці особливості, зазначимо, що причини недосконалості функціонування галузі вищої освіти мають фінансово-економічний характер, які слід усувати відповідними методами. На наше переконання, особлива роль належить економічній діагностиці, пов'язаній зі зростанням ризиків, яким загрожує ринок освітніх послуг. Саме тому з'явилася необхідність формування концепту забезпечення економічної безпеки ВНЗ, одним з основних складників якого є економічна діагностика діяльності останнього. Найзагальніше завдання економічної діагностики – оцінка економічного стану ВНЗ і вироблення рекомендацій щодо його поліпшення.

Зважаючи на загальну методологію економічної діагностики підприємств, установ, організацій, слід констатувати, що методологія економічної діагностики ВНЗ полягає в дослідженні економічних, політичних, соціальних, законодавчих та організаційних умов життя ВНЗ з метою вироблення рекомендацій щодо усунення негативних і культивування позитивних тенденцій його розвитку та функціонування.

Найзагальніші положення концепту економічної безпеки ВНЗ можна сформулювати так:

1. Для управління його економічною безпекою має формуватися спеціалізована “Підсистема забезпечення економічної безпеки ВНЗ” (далі – ПЗЕБ ВНЗ), максимально органічно пов'язана із системою управління ВНЗ.

2. Управління економічною безпекою ВНЗ потрібно здійснювати на основі функціонально-цільового підходу. Згідно з ним загальносистемні функції управління реалізуються для досягнення конкретних цілей, що забезпечують необхідний рівень економічної безпеки.

3. Вимірювальний механізм ПЗЕБ ВНЗ є складовою частиною підсистеми і формується із: системи показників, що отримуються зі статистичних джерел або соціальних економічних вимірювань; системи показників, сформованих, як правило, у вигляді економічних співвідношень (рентабельність, собівартість одиниці продукції, норма прибутку); системи критеріїв, які представляють співвідношення “план – факт”.

4. Погіршення становища ВНЗ викликано, як показує аналіз, в основному фінансовими причинами. Відтак, ВНЗ змушений, крім справляння плати за освітні послуги і здавання в оренду виробничих площ, вдаватися до підприємницької діяльності, а в деяких випадках і до фінансових операцій. Беручи до уваги наявність низки фінансових ризиків, пов'язаних із ринковою діяльністю, ВНЗ доцільно організувати роботу щодо резервування коштів. Останнє має здійснюватися відповідно до затвердженого ним нормативу, шляхом відрахування частини коштів від доходних ринкових операцій.

5. У процесі ринкового функціонування у ВНЗ, крім бюджетних коштів на розрахунковому рахунку, акумулюються кошти фонду накопичення, резервні кошти і кошти від виконання комерційних операцій. Такий підхід дозволяє ВНЗ досягти максимального прибутку від тимчасово вільних коштів, залишаючись при цьому сумлінним “партнером-платником”.

6. З метою реалізації великих проектів щодо створення інтелектуальної продукції рекомендується залучення позикових коштів. Рішення про позику (кредити) є прерогативою Ради ВНЗ і може бути прийняте тільки за наявності розрахунків щодо ефективності їх використання й обґрунтування графіка повернення коштів. Основний критерій ефективності інвестиційної діяльності ВНЗ на позиковій основі – поточне перевищення доходів над витратами.

Зважаючи на важливість проблеми управління фінансами ВНЗ, до основних факторів, що визначають створення ПЗЕБ ВНЗ як спеціалізованої підсистеми, слід зарахувати такі:

- необхідність заробітку коштів в умовах хронічного бюджетного дефіциту;
- необхідність переходу до портфельного управління інвестиціями в державному ВНЗ;
- зростання кількості та інтенсивності руху коштів за фінансовими потоками ВНЗ;
- різноманіття ринкових інструментів, що використовуються ВНЗ для запобігання інфляційним загрозам;
- розширення сфери фінансового маркетингу;
- необхідність зростання спеціалізованого високопрофесійного кадрового корпусу, який зуправляє фінансовими потоками;
- висока відповідальність зазначеного кадрового корпусу за надійність, ефективність (прибутковість) фінансових та фінансово-економічних операцій перед колективом вишу.

Ці фактори зумовлюють формування спеціалізованої підсистеми у ВНЗ, яку інституційно можна подати у вигляді деякої організаційної структури (наприклад, фінансово-економічного департаменту) в загальній структурі управління ВНЗ. Основним завданням такої структури є привнесення у сформовану фінансову практику ВНЗ ринкового арсеналу фінансово-економічних методів управління.

Моделювання системи ПЗЕБ ВНЗ доречно здійснювати, спираючись на матрицю “функції – цілі”. По горизонталі цієї матриці розташовуються цільові підсистеми, що відповідають за реалізацію основних цілей, а по вертикалі – загальносистемні (управлінські) функції, виконання яких забезпечує досягнення цілей.

Ця система управління ВНЗ спирається на фактори економічного зростання керованої системи й орієнтована переважно на економічні результати. Тому виділені дві великі цільові підсистеми системи управління ВНЗ: “Розвиток ВНЗ” і “Функціонування ВНЗ”. При цьому перша підсистема орієнтує ВНЗ на рівень потреб суспільства (галузі, регіону), а друга – на використання можливостей і створення умов для розвитку першої.

На наш погляд, блок “Розвиток ВНЗ” має містити три цільові підсистеми: перша відповідає за розвиток засобів виробництва (цільова підсистема управління розвитком матеріально-технічної бази ВНЗ); друга – за живу працю (цільова підсистема управління соціальним розвитком трудового колективу); третя – за виконання і вдосконалення загальних для системи економічного управління ВНЗ функцій, які доцільно називати загальносистемними (цільова підсистема, в межах якої розвивається і вдосконалюється господарський механізм системи управління).

Блок “Функціонування ВНЗ”, орієнтований на раціональне використання його потенціалу, і становить цільові підсистеми, які передбачають створення та реалізацію високоякісного та високоефективного інтелектуального або інженерно-технічного продукту, ціноутворення, ефективне використання наявних у розпорядженні ВНЗ ресурсів у рамках установлених норм, нормативів і економічних правил, що діють у ньому. Загальну

функціонально-цільову структуру системи управління ВНЗ можна подати у вигляді компактно сформованої матриці, побудованої за принципом “перетину” функцій і цілей.

Щодо загальносистемних функцій, то їх реалізація досягається здійсненням низки заходів, спрямованих на забезпечення й оцінювання економічної безпеки ВНЗ. Підсистема забезпечення такої економічної безпеки має бути зорієнтована на управління фінансами ВНЗ. Це означає, що цільові функції підсистеми повинні забезпечувати управління фінансовими потоками як бюджетного, так і позабюджетного характеру.

Ефективність діяльності ВНЗ – соціально-економічна категорія, що відображає виробничі відносини з приводу задоволення суспільних потреб і особистості в підготовці кадрів, освіті, дослідженнях, за допомогою наявного потенціалу, максимальної економії суспільних ресурсів та отримання за її рахунок максимального прибутку, що спрямовується на цілі саморозвитку ВНЗ.

Ефективність діяльності останнього має два основні аспекти, а саме: 1) господарська ефективність, цільове завдання якої полягає в задоволенні потреб особистості в освіті, підготовці фахівців потрібної кваліфікації, профілю й отриманні нових знань і наукових результатів, що у своїй сукупності забезпечують стабільні темпи економічної корисності їх використання на практиці; 2) госпрозрахункова ефективність, цільове завдання якої зводиться до виконання договірних зобов’язань, а економічна суть – до отримання максимального прибутку в розрахунку на одиницю витрат економічних ресурсів [5; 6]. Така постановка дозволяє подати ефективність з урахуванням суспільних, колективних і особистих інтересів у вигляді структури (зокрема, матриці інтересів).

Зазначимо, що оцінювати ефективність діяльності ВНЗ слід за допомогою розрахункового інструментарію відповідно до структури напрямів оцінювання економічної безпеки та відокремлення показників. Вони можуть визначатися на основі даних бухгалтерського балансу і відображають одну з ідей нового господарського механізму, а саме: “забезпечення єдності й цілісності ВНЗ з різноманітним форм господарських відносин”. Варіанти організації господарських відносин можуть бути еволюційно згруповані в три великі й досить самостійні комбінації. Перша комбінація полягає в тому, що “розподіл моделей” господарських відносин здійснюється за великими всередині госпрозрахунковими підрозділами (блоками). Друга комбінація є продовженням першої та передбачає “розподіл моделей” господарських відносин між підрозділами всередині госпрозрахункових блоків. У цьому випадку згідно із затвердженою організаційною структурою ВНЗ керівництво визначає вигляд моделі для цих підрозділів. Третя комбінація реалізує схему всередині вишівських відносин. Комплексна економічна модель поряд з утворенням госпрозрахункових фондів передбачає розподіл цих фондів на централізовану частину (фонди трудового колективу вишу в цілому), на розподілену частину (фонди трудових колективів підрозділів) та індивідуальні фонди споживання. Основна мета системи бюджетування у ВНЗ – підвищення його конкурентоспроможності на основі розробки ефективного механізму управління фінансовими, виробничими і трудовими ресурсами. Базою для складання бюджету є цільові показники, установлені ректором ВНЗ, а також контрольні показники Міністерства освіти і науки України на плановий період і сформовані на їх основі плани робіт структурних підрозділів на майбутній рік.

Говорячи про бюджетування ВНЗ, не слід повністю виключати реалізацію такої функції, як планування соціально-економічного розвитку ВНЗ; воно має здійснюватися з метою забезпечення його економічної безпеки. Планування діяльності ВНЗ за замовленнями підприємств і організацій так само, як і частка державного замовлення в плані

соціального й економічного розвитку, незалежно від виду діяльності (навчальної чи наукової) є виключним правом ВНЗ, як і право на реалізацію та відшкодування без обмежень у межах фінансових можливостей ВНЗ і за згодою трудового колективу витрат на соціально-виробничі та соціально-побутові умови праці. План ВНЗ має враховувати завдання, пов'язані із задоволенням потреб галузі в його продукції, а також у потребах, пов'язаних із розвитком самого ВНЗ на перспективу. Планування діяльності ВНЗ має здійснюватися за двома формами:

- 1) централізованою, яка виступає у вигляді державного (галузевого) замовлення на навчально-педагогічну і науково-технічну продукцію;
- 2) децентралізованою, яка передбачає прями замовлення конкретних підприємств і організацій на його продукцію.

Вихідні дані планування містять контрольні цифри на прийом студентів і номенклатуру спеціальностей за роками та формами навчання; прийом і номенклатуру спеціальностей підготовки науковців в аспірантурі та докторантурі; обсяг (у вартісному вираженні) госпдоговірних НДР; розміри перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців галузі; обсяг (у вартісному вираженні) платних послуг ВНЗ, наданих підприємствам, організаціям і населенню, а також обсяг валютної виручки; показники навчально-науково-виробничого й соціального рівня розвитку ВНЗ.

У розробці плану ВНЗ самостійно розробляє і затверджує науковообґрунтовані прогресивні норми і нормативи, спрямовані на зростання соціально-економічної ефективності, фінансової, кадрової стабільності, а також нормативи якості товарної продукції, колективної й індивідуальної праці. Перспективи власного розвитку ВНЗ мають установлюватися з огляду на наявні етапи розвитку. Крім того, аналізований план заходів має розроблятися за формою, в якій сформульовані вимоги до них, головні з яких такі: 1) кількісна тимчасова, результативна і витратна визначеність заходів; 2) необхідність чіпкого встановлення міри корисності даного заходу і величини витрат праці та коштів для його реалізації. Зауважимо що становлення ринкових відносин в освітній сфері висуває ряд нових вимог до стратегічного розвитку ВНЗ як єдиного навчально-наукового та виробничого комплексу. Одним з напрямів цієї стратегії є формування принципово нового блоку системи економічних відносин у ВНЗ, а саме: блоку інноваційного підприємництва, власне молодіжного бізнес-інкубатора. Сутність його полягає в тому, щоб поряд з академічною діяльністю (підготовкою науково-педагогічних та інженерних кадрів і проведенням дисертаційних досліджень) ВНЗ здійснював би підприємницьку діяльність, орієнтовану на використання свого науково-технічного потенціалу. Це відбувається з метою подальшого поглиблення інтеграції освіти, науки і виробництва, сприяння розвитку малого та середнього підприємництва, підготовки та перепідготовки кадрів в галузі інноваційного менеджменту, розширення економічних можливостей ВНЗ щодо залучення позабюджетних джерел фінансування.

Через технологічні особливості у ВНЗ можуть утворитися вільні кошти, насамперед резервні, розмір яких визначається відповідно до оцінок імовірностей появи і величини касових розривів. "Перетворення" резервних коштів на тимчасово вільні кошти тим імовірніше, чим краще і надійніше відбувається функціонування ВНЗ. Потенційно можливі ситуації, коли в системі ВНЗ утворюються тимчасово вільні кошти, які необхідно використовувати для отримання додаткового доходу. Йдеться про формування вторинного інвестиційного портфеля, основним завданням управління яким є отримання максимально можливої прибутковості від вкладення коштів з готовністю

ВНЗ до необхідних платежів. Критерій поточної ефективності інвестицій ВНЗ у прибуткові проекти (за рахунок кредитів) дозволяє сформувати структуру інвестиційного портфеля, за якого доходи від реалізованих проектів покривають витрати на обслуговування боргу та його погашення, не позначаючись на економічній ефективності діяльності ВНЗ. Крім традиційних способів акумулювання коштів, доцільно використовувати механізм, який ґрунтується на організації облігаційних позик. При цьому емітентом облігацій є заснований фонд, а надійність обслуговування позик забезпечується гарантіями засновників аж до надання бюджетних гарантій регіону відповідно до положень бюджетного законодавства. З розвитком ринкових відносин практика залучення коштів у вигляді позик і кредитів розширюватиметься.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, “вбудовування” моделі ПЗЕБ ВНЗ у систему управління ВНЗ забезпечується, по-перше, ідентичністю загальносистемних функцій, а по-друге, деталізованим представленням функції “фінансування і кредитування”. Згідно із запропонованим концептом економічної безпеки ВНЗ її забезпечення здійснюється за напрямками, які кореспондуються з цільовими функціями системи управління. Організаційне ж управління економічною безпекою ВНЗ може здійснюватися спеціалізованим фінансово-економічним департаментом, в якому об’єднані відповідні управління, відділи, сектори тощо. Основна їхня діяльність реалізується у фінансово-економічній сфері. Загальний порядок діагностики економічної безпеки ВНЗ складається з такого: а) системи показників, результатів, витрат, окремих кількісно визначених факторів; б) системи показників, які дозволяють виробляти операцію зіставлення вимірюваних факторів з метою отримання їх питомих значень; в) системи критеріїв оцінки показників, які дозволяють визначити їх досягнутий рівень за аналізований період часу або на перспективний період; г) критеріальної бази порівняння того чи іншого показника, якими можуть бути обрані: постійна база порівняння; мінлива база порівняння; аналогічна база; усереднена база порівняння; цільова база порівняння.

Основною вимогою до порядку діагностики економічної безпеки ВНЗ є інформаційна забезпеченість, ясність та економічна визначеність вимірювань і оцінок, відносна простота отримання вихідної інформації, її достовірність і вихідна несуперечливість.

Визначено, що для адаптації, виживання й розвитку в нових умовах ВНЗ має не лише постійно контролювати стан ринку освітніх послуг та оцінювати своє становище на ньому, але й прогнозувати його розвиток, розробляти можливості варіативної поведінки в майбутньому, враховуючи зміни зовнішнього середовища. Це дозволить реалізувати стратегічні підходи до управління ВНЗ, які, на жаль, поки що не формалізовані у вигляді практичних рекомендацій з їх упровадження у ВНЗ, а також у цілому теоретично не оформлені.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко В. П. Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть (за матеріалами доповіді, виголошеної на засіданні загальних зборів АПН України 23 листопада 2000 р.) / Андрущенко В. П. // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 5–13.
2. Балабанова Л. В. Управление конкурентоспособностью предприятия на основе маркетинга : монографія / Л. В. Балабанова, А. В. Кривенко. – Донецк : ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2004. – 147с.

3. Державне управління у сфері цивільного захисту в Україні: нормативно-правовий аспект : монографія / В. П. Садковий, А. В. Ромін, О. О. Островерх, С. М. Домбровська. – Х. : Оберіг, 2013. – 190 с.

4. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / М. Клименко, О. Дуброва, Д. Барабась та ін. – К. : КНЕУ, 2006. – 527 с.

5. Надолішній П. Ефективність державного управління та її оцінювання: концептуальний підхід / П. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Одес. регіон. ін-т держ. упр. – Одеса, 2003. – Вип. 4 (16). – С. 62–76.

6. Приходченко Л. Л. Забезпечення ефективності державного управління на засадах демократичного врядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Л. Л. Приходченко ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 36 с.

7. Романова И. Б. Управление конкурентоспособностью высшего учебного заведения / Романова И. Б. – Ульяновск : Средневож. науч. центр, 2005.

8. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью вуза / Р. А. Фатхутдинов // Высш. образование в России. – 2006. – № 9. – С. 37–38.